

конкретних рекомендацій по їх нормативному врегулюванню у КПК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. В. Гловюк. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – 40 с.

*Гончарова А. В.,
доцент кафедри АГПФЕБ
Сумського державного університету,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВА

В юриспруденції поняття збитків було рецепійовано з римського приватного права. На відміну від сучасного законодавства, що оперує поняттями «школа», «збиток», римське право використовувало таку категорію як «інтерес». З латинської мови «interesse» означає «між», «складати різницю». Римські юристи сформулювали правило: «мій інтерес – це те, чого мені позитивно бракує, і те, що я міг би мати». Відповідальність боржника за невиконання або неналежне виконання зобов'язання виражалася переважно в обов'язку відшкодувати збитки. Відповідальність мала особистий характер: у випадках невиконання боржником покладеного обов'язку, до нього застосовувалися заходи, направлені безпосередньо на

його особу (ув'язнення, продаж у рабство, позбавлення життя, биття різками, саджання до боргової ями) [1, с. 150].

За характером збитків було прийнято розрізняти:

- *damnum emergens* (реальний збиток), тобто позитивні втрати, тобто позбавлення того, що вже входило до складу майна даної особи;

- *lucrum cessans* («припинена», або «упущена вигода»), тобто ненадходження тих цінностей, які повинні були б надійти при нормальному перебігу ситуації [2, с. 107].

Інститут відшкодування збитків належить до числа найбільш важливих і цікавих тем з цивільного права.

Наукові дослідження питання визначення збитків та їх впливу на національну економіку проводились переважно у контексті цивільно-правового права та ступеню відповідальності за їх скоєння. Так, Т. Є. Крисань у роботі «Збитки як категорія цивільного права України» сформовано юридичну доктрину відшкодування збитків у контексті чинних правових інститутів [3, с. 121].

І. В. Подколзін, вивчаючи механізм відшкодування збитків у договірних зобов'язаннях, приходять до висновку, що поняття збитків у економічному і юридичному значенні не є тотожними, але є взаємопов'язаними [4, с. 104].

Перша згадка у цивільному законодавстві України щодо збитків міститься у ст. 16 ЦК України. Так, серед способів захисту цивільних прав та інтересів виокремлено відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди. Аналізуючи зазначену статтю, можна зробити висновок, що відшкодування збитків – це спосіб захисту цивільних прав та інтересів, відшкодування майнової шкоди.

У цивільному законодавстві використовується різна термінологія щодо визначення захисту прав: «заходи», «способи», «форми», «засоби». Проте, чіткого визначення поняття способу захисту суб'єктивних цивільних прав у законодавстві немає [5, с. 18].

Аналізуючи перелік способів захисту суб'єктивних цивільних прав, зазначених у ст. 16 ЦК України, необхідно зазначити що у переліку способів захисту цивільних прав містяться конкретні заходи відповідальності: а) відшкодування збитків; б) стягнення неустойки; в) компенсація моральної шкоди; г) виконання обов'язку в натурі [6].

Відшкодування збитків, як спосіб захисту цивільних прав визначено в ст. 16 ЦК України, але питання структури збитків, умови та порядок їх стягнення вирішуються в нормах зобов'язального права. Проте, проблема відшкодування збитків виникає не лише при невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язань, а й при порушенні інших прав та обов'язків (особистих немайнових, інтелектуальної власності тощо).

Відповідно до ст. 611 ЦК України, відшкодування збитків – це один із наслідків порушення зобов'язання. У цьому випадку реалізується цивільно-правова відповідальність учасників цивільного обороту за цивільне правопорушення.

Згідно зі ст. 1192 ЦК України «Способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого», передбачається «З урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі». Тому, здебільшого відшкодування заподіяної шкоди зводиться до відшкодування збитків, що їх зазнали потерпілі.

У процесі розвитку законодавства України було декілька спроб створити нормативний акт, що регулював би визначення збитків, завданих державі. Слід звернути увагу на ті документи, що визначають збитки завдані державі, які можуть розраховуватись у грошовому еквіваленті і регулюють сферу діяльності використання державних коштів.

Для економічного усвідомлення категорії збитків таке трактування є звуженим і неповним. Наукові дослідження збитків, що проводились вченими економістами, засвідчують це. Так, Г. Б. Назаровою надано

визначення збитків, яке більш точно відображає механізми їх формування з урахуванням особливостей визначення фінансового результату діяльності підприємства, а не лише правого порушення [7, с. 16].

Інші дослідники фінансового результату також зазначають, що його формування в умовах ринкової економіки передбачає ймовірність отримання збитків, які здатні впливати на результати всієї національної економіки країни.

Збиток, як економічну категорію не можна пов'язувати виключно з юридичними актами, наприклад, із невиконанням зобов'язання, тому що збиток залишається збитком і в тих випадках, коли він виник в результаті дій сил природи, заподіяний правомірною дією людини або викликаний дією самого потерпілого. Тому, об'єктивно існуючий факт (наявність збитків) змішується з юридичною оцінкою причин його виникнення, зокрема, з протиправністю заподіяння.

Збитки можуть виникати з різних причин. Як приклад, збитки можуть виникнути внаслідок необережного поводження з майном самого власника, унаслідок недостатньо чіткої організації праці на підприємстві, внаслідок некоректної роботи юридичної служби підприємства.

В цих випадках ми маємо справу зі збитками, яких зазнала фізична чи юридична особа. Зазначені збитки не є збитками в юридичному розумінні. Вони виникли внаслідок дій самого потерпілого. Такого роду збитки не підлягають відшкодуванню іншою особою.

Юридичне значення мають лише ті збитки, які виникли в результаті дій інших осіб або подій та підлягають відшкодуванню за вказівкою закону або відповідно до договору. На це звертав увагу, зокрема, В. І. Кофман, відзначаючи, що збитки як економічна категорія не обов'язково виникають в результаті правопорушення, тоді як категорія збитків у юридичному розумінні є негативними наслідками, що спричиняються неправомірною поведінкою, в майновій сфері потерпілого [8, с. 100].

Таким чином, якщо економічне розуміння збитків – це зменшення майна, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного діяння.

Відповідно до ст. 323 ЦК України, «ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом».

Збитки, як правило, є результатом неправомірної поведінки – дії або бездіяльності однієї особи, що порушує право іншої. Наприклад, невиконання або неналежне виконання умов договору. Тому, при розгляді справи про відшкодування збитків суд з'ясовує, чи була дія відповідача неправомірною та чи спричинила вона порушення прав позивача.

Як виняток, ЦК України допускає відшкодування збитків при правомірному їх спричиненні (ч. 2 ст. 1169 ЦК України). У теорії цивільного права є відмінність між відшкодуванням збитків як формою відповідальності, яка виникає як реакція держави на неправомірну поведінку особи, і розподілом збитків, які настали з інших причин, зокрема, в результаті поведінки, що визнається законом. Розподіл збитків ґрунтується виключно на ризику.

Відповідно до ст. 1171 ЦК України, визначаючи, на яку зі сторін може бути покладено ризик виникнення збитків при спричиненні шкоди в стані крайньої необхідності.

Статтями 16 і 22 ЦК України встановлено загальне правило, згідно з яким, особа, чиє право порушено, може вимагати відшкодування збитків. Недоведення позивачем порушення його права спричиняє відмову в позові.

Форми збитків, передбачені в законі є чітко визначеними. Збитки – це завжди майнові втрати, поняття яких міститься в нормах матеріального права; перелік їх вичерпний.

Тому необхідно розрізняти поняття збитків в економічному і правовому значенні.

Навіть у ЦК України не завжди термін «збитки» вживається у юридичному значенні. Так у ст. 123 ЦК України передбачено, що «прибуток

та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у статутному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників». Очевидно, що маються на увазі не збитки, які протиправними діями заподіяні підприємству, чи збитки, які заподіяло підприємство іншій особі, а збитки у формі втрат; зменшення матеріальних і грошових ресурсів підприємства в результаті перевищення витрат над доходами.

Зазначимо, що поняття «збитки» необхідно відрізнити від категорій «шкода» і «втрата», що вживаються для позначення однієї з умов цивільно-правової відповідальності.

Шкода може бути заподіяна не лише майну, але й особі громадянина або діловій репутації юридичної особи. Шкоду можна відшкодувати в натурі шляхом надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкоджень, спростування відомостей, що порочать ділову репутацію тощо, шляхом компенсації моральної шкоди, а також шляхом відшкодування збитків.

Поняття «шкода» і «моральна шкода» в основному використовують у гл. 82 ЦК України, присвяченій зобов'язанням унаслідок спричинення шкоди.

Відповідно до ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

У нормах, що містяться в книзі першій, третій, п'ятій ЦК України, які присвячені загальним положенням, суб'єктам цивільного права, праву власності, зобов'язальному праву і загальним положенням щодо договорів, як правило, про «збитки», а також про відшкодування «збитків». І лише в декількох статтях використовується термін «шкода». При цьому зазначений термін звичайно використовується у випадках, коли говориться про

спричинення життю, здоров'ю або майну фізичної особи шкоди, яка повинна відшкодовуватися відповідно до гл. 82 ЦК України.

Необхідно виділяти деяку відмінність тісно зв'язаних між собою понять:

– «збитки», як такі, та «відшкодування збитків». Це дві сторони одного і того ж явища, причому перше можна визначити як статичний, а друге – як динамічний вияв. Виділення статичного і динамічного прояву в понятті збитків, їх розведення через терміни «збитки» і «відшкодування збитків» бачиться необхідним і доцільним. Статична сторона явища починає цікавити право, а значить, і регулюватися його нормами тільки з моменту вимоги про відшкодування збитків. Отже, у всіх дефініціях, що даються на різних етапах цивілістичної науки і визначають збитки як один із заходів цивільно-правової відповідальності, ідеться про даний нами динамічний вияв збитків, тобто про «відшкодування збитків». Даний висновок підтверджується ст. 16 ЦК України, що визначає відшкодування збитків як один із способів захисту цивільних прав.

Отже, поняття шкоди є ширшим за обсягом, ніж збитки, оскільки охоплює не тільки ті негативні наслідки правопорушення, які можуть бути обчислені як збитки, а й немайнову (моральну) шкоду, яка не має вартісного еквіваленту.

Таким чином, шкода є родовим поняттям, що складається з майнової та немайнової (моральної) шкоди. Грошове вираження майнової шкоди називається збитками. За чинним цивільним законодавством України збитки поділяються на реальні збитки та упущену вигоду. Альтернативним способом відшкодування майнової шкоди у формі упущеної вигоди є стягнення з правопорушника доходів, одержаних ним у зв'язку з порушенням права.

Список використаних джерел

1. Новицкий И. Б. Римское право / И. Б. Новицкий [6-е изд.,

стереотипное]. – М. : ТЕИС, 1998. – 310 с.

2. Иоффе О. С. Основы римского гражданского права / О. С. Иоффе, В. А. Мусин. – Ленинград : Из-во Ленингр. ун-та, 1975.

3. Крисань Т. Є. Склад збитків за цивільним законодавством України / Т. Є. Крисань // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – Вип. 1. – С. 120–122.

4. Подколзін І. В. Деякі аспекти збитків за цивільним та господарським законодавством України / О. В. Дзера, І. В. Подколзін // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання: Зб. наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конф., 20 листопада 2008 р., Київ / ред. кол. О. Д. Крупчан, В. В. Луць, М. К. Галянтич та ін. – К. : НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2009. – С. 98–111.

5. Асриян Б. А. Возмещение убытков как мера ответственности за нарушение договорных обязательств / Б. А. Асриян // Юрист. – 2002. – № 12. – С. 18.

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

7. Концепції обліку та контролю фінансових результатів: монографія / І. К. Дрозд, Г. Б. Назарова. – К. : Баланс, 2009. – 229 с.

8. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.

*Горох О. П.,
доцент кафедри галузевих
правових наук НаУКМА,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ ЯК УМОВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Важливим при дотриманні принципу невідворотності кримінальної відповідальності у разі звільнення особи від покарання та його відбування є